

۱۲۴۰ و ۱۲۴۱د، هیڙه کانی مهنگول ٺهوروپای رۆژهه لاتیان رامالی و خزانه ناو خاکی ئالمان و خۆیان گه یانده سنوره کانی ئیتالیا. ٺه گهر مهرگی یه کیتک له سه رکرده مه زنه کانی و اته یه کیتک له کوره کانی چه نگیزخان نه بو، هیچ هیڙیک نه یده توانی ریتگی گه یشتیان بۆ ده ربالوشی ٺه تلّه سی پین بگریت. له بهر ٺه وه، مهنگوله کان بۆ دیار بیکردنی جینشینی کوری چه نگیزخان ناچار بوون بگه رپنه وه. هیرشی مهنگوله کان سه ره رای زبانی زۆر، لایه نی به سو دیشی بۆ ٺه وروپایه کان هه بوو. مهنگول له نیوهی دووه می سه دهی سیانزده یه مدها به سه رۆکایه تی (کوبیلانخان) ئیمپراتوریه کی مه زنی دامه زرانده که له دانویه وه تا ده ربالوشی ئارامی ده گرتوه. بازگانیی و بیرو پای نازاد له سه رانسه ری ٺه م ولاته پان و به رینه دا که ته نیا به تیگه یشتن و باوه رپه یان له میژووی ولات سه رچاوه ی ده گرت، به رپوه ده چوو. ٺه وه له و کاته دا بوو ٺه وروپایه کان له گه ل چه ند دۆزراوه یه کی نوێ ئاشنا بیوون. چینیه کان که له بواری تیکنیکدا پیشکوه وتو تر له وان بوون و پیشتر پلانی ٺه م دۆزراوانه یان له میشکدا بوو، به لام جیگه ی سه رسورمانه که بۆچی هه رگیز که لکیان له و دۆزراوانه وه رنه گرتبوو.

ٺه وروپایه کان له چینیه کانه وه فیری که لک وه رگرتن له باروت و ئوسته رلاب بوون: له ناو دۆزراوه کاند، گرنگترینیان بریتی بوون له ئوسته رلاب (قوتینما) و باروت و ٺه مه ش بۆ ٺه وروپایه کان که له کاری که شتیرانییدا دهستی بالاییان هه بوو، ریتگی خۆشکرد که به به رده وامیی له گوشه و که ناری زه ویدا به شوین نه دۆزراوه کاند بگه رپین و به که لک وه رگرتن له تۆپه کانیان به سه ر نه ته وه کانی تردا زال بپن. له و سه رده مه دا ههستی ناسیۆنالیستی له ٺه وروپای رۆژئاوا دا په ره ی سه ندیوو و ههروه ها پیشبیرکی بۆ به ده سه ته یانی ده سه لاتی زیاتر، که که نیسه ی کاتۆلیک و ئیمپراتوری پیرۆزی له سالانی ۱۰۵۰ و ۱۱۲۰د له به رامبه ر یه کتردا راگرتبوو، به قازانجی پایکان که له سه رده می شه ری خاچه لگرا ند به شپوه یه کی به رچا و به هیڙ ببوو، کۆتایی پین هاتبوو.

که نیسه ی کاتۆلیک له سه رده می ده سه لاندارییه تی (ئه یینوسان) ی سیتیهم له سالانی ۱۱۹۸- ۱۲۱۶د له و په ری ده سه لاتدا بوو، به لام پایکان ده سه لاتیکی پین سنوریان هه بوو. له سالانی ۱۳۰۲د، (بوونیفیس) ی هه شته م داوای له ولاتی مه سیحیی کرد که به پین دانانی سنور ده سه لاتی بیخه وشی پایکان به ره سمیی بناسن. له و سه رده مه دا، پاشایه کی به ده سه لات به ناوی (لوپل) له بنه ماله ی فیلیپ ده سه لاتی فه رانسه ی به ده ست بوو. لوپل بوونیفیس هه شته می به دیل گرت و جینشینه که شی ناچار کرد، رۆم به جبه یلتی و له (ئاوینۆین) له خاکی فه رانسه نیشته جی بیت. که نیسه ی کاتۆلیک هه رگیز له به رامبه ر ٺه م زه بره دا خۆی نه گرتوه و به داوای ٺه وه دا ناوه ندی ده سه لات له که نیسه وه بۆ ده ولت گواستراوه وه.

داگیرکردنی ئینگلیستان له لایه ن گیومی یه که می نۆرماندییه وه: باوه رکردن به بییری نه ته وه یی، ٺه وروپای رۆژئاوای له مه ترسی شه ر خستبوو. بۆ نمونه، له سالانی ۱۰۶۶د ئینگلیستان ساکسون له

لایه ن گیومی یه که م نۆرماندی (گیومی سه رکه وتوو) وه داگیر کرا. گیوم سه ره تا نۆرماندی و دواتر له سالانی ۱۰۳۵ و تا سالانی ۱۰۸۷ سه رۆکایه تی ئینگلیستان کرد. نۆرمانده کان رۆیمیکی به هیڙی سه لته نه تبیان له ئینگلیستان دامه زرانده و دواتر له شه رپنکدا فه رانسه یان شکاند.

ده ستپیکردنی شه ره کانی سه ده سهاله: له سالانی ۱۳۳۸د، شه رپنک له نیوان فه رانسه و ئینگلیزدا هه لگیرسا که سه ده یه کی خایاند: ئینگلیزه کان به یارمه تی تیره او یژه کانیان چه ند سه رکه وتنی به رچاویان به ده سه ته ینا که گرنگترینیان به سه ر (ٺه زینکۆر) له سالانی ۱۴۱۵د بوو، به لام ئینگلیزه کان له کاتی پیشیره ویی کردندا له گه ل له مه ره یکی چاوه روان نه کرا و روویه وو بوون، که بریتی بوو له ژنیکی جوان به ناوی (ژاندارک) که ده یگوت له غه یبه وه داوای لێ ده که ن که یارمه تی فه رانسه ویه کان بدات. له کاتییدا شا و به گزاده کان هه ولتی لاوا کردنیان ده دا و که نیسه ٺه می به مه ترسی ده زانی، خه لک پشتیان گرت و فه رانسه ویه کان به هه لسه که وتی دروست له گه ل ٺه م مه سه له به و که لک وه رگرتن له دوا شپوه کانی پیشکوه وتووی تۆپخانه، ئینگلیزه کانیان بۆ هه میشه له خاکی فه رانسه دورخسته وه.

نزیکبوونه وه له رینسانس له ئیتالیا دا: له کاتییدا ئینگلیستان و فه رانسه سه رچاوه هیز و ده ره تانی خۆیان له دوژمنایه تی بیکردنی به رده و امدا به فیرو ده دا، ئیتالیا ریتگیه کیتری گرت به ره که ٺه ویش چا و پیداخشانده به سه ر میراته کۆنه کانی یۆناییه کان له ولاتی خۆیاندا بوو. ٺه مه ره نگدانه وه یه کی به رینی هه بوو و فه ره نگی ئیتالیا ی سه ره له نوێ دره وشانده وه، به جۆریک که به داوای سه رده می (پریکس) دا نه بینرابوو. ٺه م بوژانه وه یه دروستکردنی شاکاری مه زنی هونه ری و ٺه ده بیی سه رده مه کۆنه کان بوو له شاره کانی ئیتالیا دا. له گه ل رینسانس (بوژانه وه)، هیومانیزم به واته ی مرۆفایه تی سه ری هه لدا و بییری باوه رپه یه یان به ههستی به رزی مرۆفایه تی له به رامبه ر که موکورییه کان به رز نرخاند.

فلۆرینس که به ئاواتی به رامبه ر بیکردن له گه ل ئاتن بوو، رۆلیکی گرنگی له گه شه پیدانی رینسانسدا گپرا و بۆ دامه زراندنی په یوه ندیی به دنیا ی کۆنه وه گه لی ئیتالیا ی به و سه رده مه ناوه ندیی که ٺه وانی له دنیا ی گه شه کردووی کۆن جیا ده کردوه، ناوی سه ده کانی ناوه ندییان له سه ر دانسا. ئیتالیا له سه رده می رینسانسدا، به چه شنی یۆنانی کۆن له ده ولته تی جیاواز پینک هاتبوو و به به رده وای شه ری یه کتریان ده کرد و به م جۆره پاروویه کی چه ره بوون بۆ دراوسێ به ده سه لاته کانیان. هیرشه کانی فه رانسه، ئالمان و ئیسپانیا بۆ سه ر ئیتالیا که له سالانی ۱۴۹۴ و ده سه تی پین کردبوو، به ره به ره یارمه تی یاندا به کۆتایی هیتانی رینسانس له ئیتالیا دا، به لام ئیتالیا شه ریک بوو له گه شه پیدانی بییری رینسانس له هه موو ٺه وروپادا. سه ره رای ٺه وه، هه موو دۆزینه وه کانی ٺه و سه رده مه هونه ری یا رۆشنبیرانه نه بوون. شازاده یه کی که شتیرانیی پۆرتوگالیی به ناوی (هه نری) بۆ بازگانیی له گه ل رۆژهه لات به که شتی به ده وری ٺه فریقای باشوردا سوپا یه وه، که دور بوو له جیهانی ئیسلام و به م جۆره توانی به ره مه پیوسته کانی ٺه وروپا به شپوه ی راسته وخۆ به ده ست بپنیت. هه نری خۆپندنگه یه کی دانا، که ئامانجی لیکۆلینه وه و

گه شه پیدانی تیکنیکی کهشتیرانی و که لک وەرگرتن له ئوسته رلاب و ئامیربتری کهشتیرانی بو. ئەم ههنگاوی هه نری دهره تانی ناردنی گروپتیکی دۆزهره وی بۆ که ناره کانی ئەفریقا ره خساند. دواي ماوه یه کی زۆر به سه ر مه رگی هه نری له سالێ ۱۹۷۴، که شتییه کانی پۆرتوگال به ده وری ئەفریقا دا سورانه وه بۆ که یشتن به هیندستان. کرده وی پۆرتوگاله کان پیکه تییه ر ئیمپراتۆرییه کی جیهانیی تایبه ت به هیتی دهریایی بو. هیتی دهریایی پۆرتوگال ریگای بۆیان کرده وه که له نیوان که ناره کانی ئەفریقا و ئاسیادا بنکه و باره گا دا به زریئن و به یارمه تی تۆیه کانیان و که شتییه جهنگییه کانیان ده سه لاتی خۆیان به سه ر خه لکی ئەو ناوچانه دا به سه پیتن که نه یانده زانی باروت چییه. هاوکات، پاشاکانی مه سیحیی ئیسپانیا له سالێ ۱۴۹۲ به یه کجاری عه ره به کانیان له ئیسپانیا دورخسته وه و له وه پری خۆشحالییدا، پلانی (کریستۆفه ر کۆلۆمبوس) یان بۆ که یشتن به ئاسیا به شتیه وی راسته خۆ له رۆژئاوا وه به ده ربالوشی ئەتله سیدا قبو له کرد.

کریستۆفه ر کۆلۆمبوس ئەمریکا ده دۆزیته وه: کریستۆفه ر کۆلۆمبوس که له جوگرافیا ناسانی یۆنانیی ئیلهامی وەرگرتبو، روه رزی زه وی به رته سه کتر له راده ی دروستی خۆی حساب کردبو. هه روه ها له ژێر کارتیکه ریی وته کانی (مارکۆپۆل) و گه شته کانی بۆ ولاتی چین له سه رده می کویلیا یخا ندا بو. مارکۆپۆل رای وابوو که قاره ی ئاسیا به شتیه به کی به رینتر به ره و رۆژهه لات ده چیته پیتسه وه و کریستۆفه ر کۆلۆمبوس به و ئاکامه گه یشتبو به برینی پینجسه د کیلومه تر ده گاته ئاسیا، که چی گه یشته زه ویبه کی نوێ که ئاسیا نه بو، به لکو به شتیک بوو له دنیا ی نوێ واته هه رتیه کانی باکور و باشووری ئەمریکا.

کۆلۆنی کردنی ئەزککه کان و ئەنکا کان: ئیسپانیا له گه شته کانی کریستۆفه ر کۆلۆمبوس بۆ پیکه تیانی ئیمپراتۆرییه کی جیهانیی به تایبه تی که لکی له ئەمریکا وەرگرت و له سالێ ۱۵۱۹ ده زتکه کانی مه کسیک و له سالێ ۱۵۳۳ شدا ئەنکا کانی تیکشکاند و هه ردوو ولاتی داگیرکرد.

ئەو قوناخه سه رده می ژیریینی دۆزینه وه کان بو. ده سه لاتدارانی ئەوروپایی به قبو له کردنی خه رچی ریگای گروه دۆزهره وه کان، ئەوانیان ره وانه ی ناوچه له ژماره نه ها تووه کان ده کرد، به لام ئیمپراتۆرییه کان ژبانیان کورته. ولاتی پۆرتوگال له سالێ ۱۵۰۰ دا ولاتیکی زۆر بچوک بو و ژماره ی دانیشتووانی له یه ک میلیۆن و دووسه د و په نجا هه زار کهس تینه ده په ری و توانای پاراستنی کۆلۆنییه کانی نه بو و نه یده توانی پیتش به ته ما حکاریه کانی ده سه لاتدارانی تر بگریته.

ئیسپانیا گه وره تر و نزیک به شه ش میلیۆن و نیو دانیشتووی هه بو، به لام به شتیک له داها ته کانی به هۆی شه ری به رده وام له ئەوروپادا له ناو ده چوو. له دواي سالێ ۱۶۰۰ له کاتیکیدا نه ته وه کانی دیکه خه ریکبوون ترسیان لی دهره وی و له هه ولتی گه شه کردنی پتری خۆیاندا بوون، ئیمپراتۆرییه کانی پۆرتوگال و ئیسپانیا پتر به ره و کزیی ده چوون. له و کاته دا هۆله ندیش خۆی تیکه لای کیشه که کردبو، به لام ئەویش به و راده یه مه زن نه بو که به توانیت بۆ ماوه یه کی زۆر پارێزگاریی له ئیمپراتۆرییه ک بکات. بۆ

به ره ره کانیی له زه مینه ی به ده سه خستنی ده سه لات له جیهاندا، ته نیا فه رانسه و ئینگلیستان ما بوون. له سالێ ۱۶۰۰، فه رانسه نزیکه ی بیست میلیۆن و ئینگلیستان شه ش میلیۆن کهس بو، به لام فه رانسه به چه شنی ئیسپانیا به به رده وامیی له قاره ی ئەوروپادا له شه ردا بو. ئینگلیستان یا به وته یه کی تر بریتانیا ی مه زن (ناویکی نوێی ئینگلیز له دواي سالێ ۱۷۰۷) دوورگه یه ک بو و که متر له فه رانسه له شه ره کانی ئەوروپایی و سروشتییدا بو، که خه ریکی بازرگانیی دهریایی و گه شه کردنی دهره وه بیت.

ئاکامی رۆن له نیوان ئەو دوو ولاته دا شه ریکی حه وت ساله له نیوان ساله کانی ۱۷۳۶ و ۱۷۵۶ دا بو. له کۆتایی ئەم شه ره دا، ئینگلیستان توانی فه رانسه له ئەمریکای باکور و هیندستان دهریکات و بیته یه که م ئیمپراتۆریی له جیهاندا، به چه شنیکی له نیوه ی یه که می سه ده ی بیسته مدا، یه ک له چواری جیهان و دانیشتووانی له ژێر فه رماندا بو. به گشتیی، روه خانه کان که زیان به به شتیک له چالاکییه کانی کۆمه لگا ده گه یه نن، کاربگه ریی نیگاتیفیشیان ده یی له سه ر چالاکییه کانی تری مرۆفدا و به و جوړه ی که دۆزینه وه گه وره کان ئاوتیه ی شوړشی ئاینیی بوون. له ئالمانیا به هاندانی پیاوچاکتیک به ناوی (مارتین لۆته ر)، بزووتنه وه یه کی به ره له ستکارانه ی دژی که نیسه ی کاتۆلیکیی رۆم دروست کرد و کۆمه لتیکی زۆر که لایه نگریی که نیسه بوون، لیبی دورکه وتنه وه و لیکتیکی نوێ و جیاوازیان دامه زراند که ئەمرۆ به پرۆتستانتیزم ده ناسرئ. به م هۆیه وه که نیسه ی کاتۆلیک له درێژخایه ندا باکووری ئالمان، سکاندینافیا، هۆله ند، ئینگلیستان و بۆهیمی له ده ستدا.

گۆتنبورگ پیتسه ی چاپ ده دۆزیته وه: پیتسه سازیی له و گۆرانکاریانه دا به شدار بوو. پرۆتستانتیه کان بۆ رزگاریی خۆیان باوه ریان به په رستنی قه شه کان و تۆرگانه کانی سه ره به که نیسه ی کاتۆلیک نه بوو. بۆ هۆشیار کردنه وی دهره نیی خۆیان به رله هه موو شتیک باوه ریان به وته کانی خودا له ئینجیلدا هه بوو. به دۆزینه وه ی ده زگای چاپ له سالێ ۱۴۵۰، نوسراوه کانی کتیبی پیرۆز به ئاسانیی کۆکرانه وه و ئینجیل یه که م کتیب بوو که له گوتنبورگ له چاپ درا. دووبه ره کیی له نیوان لایه نگرانی لکه جیاوازه کانی مه سیحییه تدا خۆی له شه ری چه کدارانه ی ئاینییدا بینیه وه و شه ره کان له ئالمانیا دا به وه پری گه شه ی خۆیان گه یشتن و ماوه ی سی سال واته له ۱۶۱۸ وه تا ۱۶۴۸ ی خایاند و ئالمانیایان ویران کرد.

له کۆتایی شه ردا کاتۆلیکه کان و پرۆتستانتیه کان هه ستیان به بوچی و بی ناوه رۆکی شه ره کانیان کرد و دواي ئەو، له هه ر جیگایه ک ناکوکیی نه ته وه یی و ره گه زیی سه ری هه لده دا، وه ک ئیره لندی باکور، به چاکیان ده زانی که به ریگای ئاشتییه وه چاره سه ریان بکه ن.

ده ستپیکردنی سه لته نه تی لوبسی چوارده یه م: هاوکات له گه ل لاوازیی ده سه لاتی که نیسه و له و سه رده مه نا ئارامه دا، سپ بوونیک به سه ر ده سه لاتی سه لته نه تدا هات. باوه ری پیتیه تان به که سایه تی تاکی شا و نه ته وه له سه رده می سه لته نه تی لوبسی چوارده یه مدا (۱۶۴۳-۱۷۱۵) به و په ری گه شه ی خۆی گه یشت و به ته مه نترین ماوه ی سه لته نه ت له میژووی ئەوروپادا بو. به لام به گه شه سه ندنی زانست و به رزبوونه وی

بیری نوئ، سه‌لته‌نەت و کەنيسه و رێکخراوه کۆنەکان خۆیان له بەرامبەر تورەیی خەڵکدا بێنیهوه و گەل داوای سەرەه‌خۆیی بیروبو‌چوون و سیستمی سیاسییان دەکرد که بتوانن ئەم دەرەتانه‌یان بۆ پرەخستێن.

سالی ١٦٤٢ ئینگلیستان و سکۆتلاند دژی ستم‌گه‌رییه‌کانی شارلی یەکەم راپهرين و له سالی ١٦٤٩ دا بریاری مەرگی شارلیان دا و ئینگلیستان بۆ ماوه‌ی یانزده ساڵ به‌ی پاشا مایه‌وه و دوا‌ی چەندان ساڵ بە‌ره‌کانبی ناو‌خۆیی سەر‌ئەنجام کۆری شارلی یەکەم به‌ناوی شارلی دووهم له‌سەر ته‌ختی سه‌لته‌نەت دانیش. ئەمه‌ خۆگرتنه‌وه‌یه‌کی سەر‌له‌نوێی سه‌لته‌نەت بوو، به‌لام له سالی ١٦٦٠ دا، برا و جینشینی شارلی دووهم که به‌ (جاک) ی دووهم دەناسرا له‌ حوکم‌که‌وت و ئینگلیستان پزیمی سه‌لته‌نەتی کۆنترۆڵ‌کراوی دامه‌زراند.

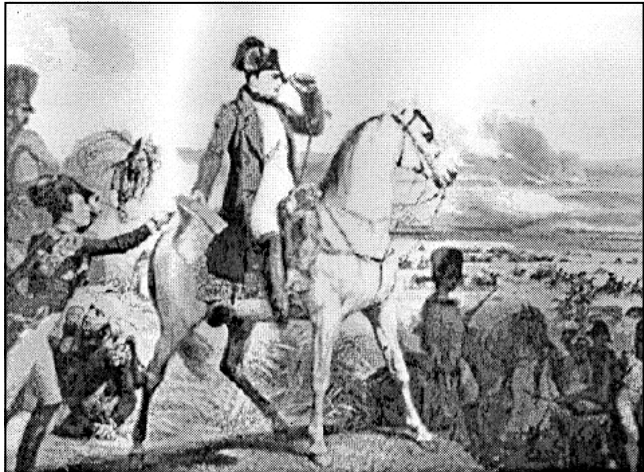
سنوری ده‌سه‌لاتی سه‌لته‌نەت له ئینگلیستاندا: ئەو گۆرانکارییه له سیستمی حوکمدا به‌شۆرشیک‌ی سەر‌که‌وتوو ناسرا، که بنه‌مای رێک‌خستنیکی نوێی سیاسی دا‌رشت. سنوور بۆ ده‌سه‌لاتی سه‌لته‌نەت دانرا و په‌رله‌مانیک و حوکمیک ها‌وه‌شییان ده‌کرد له‌ به‌رپۆه‌بردنی ولاتدا. به‌م جۆره ئینگلیستان سیستمیکی نوێی دامه‌زراند که تیکه‌لاویک بوو له دامه‌زراره‌کانی کۆن (سه‌لته‌نەت به‌واته‌ی ده‌سه‌لاتی خودا) و نوئ (نوێنه‌رانی هه‌لیژیراو به‌ده‌نگی گەل).

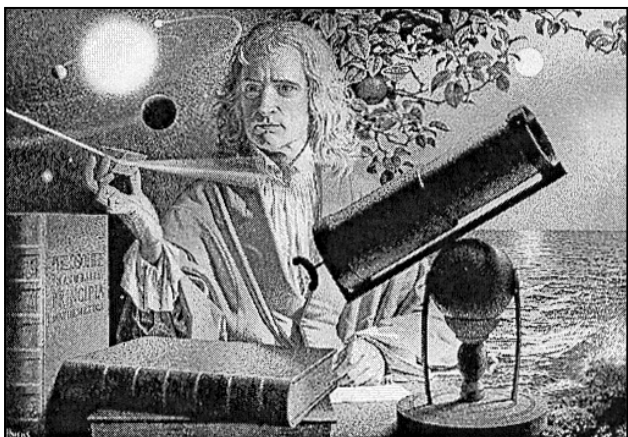
شۆرشی فه‌رانسه: له‌ژێر گوشاری ئالوگۆره‌کان له ئینگلیستان و له ئەمریکادا، ئەمریکا شتیکی پتری بۆ دیاریکردنی ده‌ولەت ده‌ووست. پزیمی سەر‌ه‌رۆی سه‌لته‌نەتی له فه‌رانسه توانای پارێزگاریکردنی له‌ خۆی نه‌بوو و سەر‌ئەنجام شۆرشی ١٧٨٩ کۆتایی به‌ژیانی هینا. له‌و ساڵه‌دا یاسای بنه‌رته‌یی ئەمریکاش په‌سه‌ندکرا. شۆرشی فه‌رانسه به‌راگه‌یانندی رێزدانان بۆ مافی مرۆف و مافی ها‌وولاتییان ده‌ستی پێ کرد (رێک‌خراوی نه‌ته‌وه‌یه‌که‌گرتوه‌کان له‌ چوارچێوه‌یه‌کی به‌رینتردا له سالی ١٩٤٨، یاسامه‌ندییه‌کانی مافی مرۆفی جیهانیی جاردا) و ئازادی، به‌رامبهری و برابره‌تی راگه‌یاندا. ئەوه ساتیکی میترووی بوو و ته‌نانه‌ت بوو به‌خالی ده‌ستپێکردنی رۆژژمێریکی نوئ، به‌لام ئەو جولا‌نه‌وه‌یه دواتر به‌لارییدا که‌وت و له‌ چوارچێوه‌ی ترس و له‌ سیداره‌داندا خۆی بێنیه‌وه. ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ به‌گه‌زاده‌کان به‌دوای شا و شاژندا کۆژران و شۆرشی فه‌رانسه سیاسه‌تی پاوانخوازانه‌ی گرت‌ه‌به‌ر.

رێبه‌رانی شۆرشی فه‌رانسه به‌ناوی شۆرش‌گێری و شۆرش‌گێرانی سەر‌ده‌می نوێتردا، بۆ داسه‌پاندنی بۆ‌چوونه‌کانیان په‌نایان بۆ چه‌ک برد. فه‌رانسه که له‌ زه‌مینه‌ی سیستمی خه‌مه‌تی سه‌ربازیی زۆره‌ملی (ئێجباری) دا ولاتیکی پێش‌که‌وتوو بوو، رای وابوو که پارێزگاریکردن له‌ ولات ده‌بێ له‌ لایه‌ن دانیش‌تووانه‌وه به‌رپۆه‌ بجیت نەک به‌هۆی سه‌ربازانی موچه‌خۆره‌وه. فه‌رانسه به‌هۆی ژماره‌ی زۆری دانیش‌تووانیه‌وه، توانایه‌کی زۆری سه‌ربازیی هه‌بوو و هه‌رئهمه‌ش ولاتی توشی گه‌لیک شه‌ری جۆراوجۆر کرد.

پاشای ولاتانی تری ئەوروپا به‌ناومیدییه‌وه هه‌ولتی گه‌مارۆدان و له‌ناوبردنی شۆرشی فه‌رانسه‌یان ده‌دا، به‌لام هه‌یوا و ئومیدیان له سالی ١٧٩٦ دا به‌هۆی چەند زنجیره‌ سه‌رکه‌وتنیکی فه‌رانسه‌وه که له‌ توانا و لیته‌اتوی سه‌ربازیی (ناپلیۆن بۆناپارت) (١٧٦٩-١٨٢١) وه سه‌رچاوه‌ی وه‌رده‌گرت، له‌ناو چوو. ناپلیۆن له سالی ١٨٠٧-١٨١١ توانی هه‌موو ولاتانی ئەوروپای رۆژتاوا بخاته‌ ده‌ست خۆی و ته‌نیا ئینگلیز له‌و به‌شه‌ی ئەوروپادا ئازاد بوو. ناپلیۆن خۆی به‌ئیمپراتۆر ناساند و دژی بیروبو‌چوونی ئازادیخوازانه‌ی شۆرشی فه‌رانسه راوه‌ستا و پشتی هه‌موو ئەو که‌سانه‌ی گرت که له‌ هه‌ولتی هێمن‌کردنه‌وه و گه‌وره‌یی ولاتی فه‌رانسه‌دا بوون، به‌لام هه‌روه‌ک زۆرجاریتیش بێنیه‌مانه، هه‌میشه‌ گه‌وره‌ پیاوان که له‌وپه‌ری ده‌سه‌لاتدان توشی هه‌له‌ ده‌بن و روخانیان به‌دوادا دیت.

ناپلیۆن هێرش ده‌کاته سه‌ر روسیا: هه‌له‌ی مه‌رگه‌ینه‌ری ناپلیۆن، هێرش‌کردنی بوو بۆ سه‌ر روسیا له سالی ١٨١٢ دا. روسیا ئەو کاته ولاتیکی دواکه‌وتوو بوو و نه‌یده‌توانی له‌ به‌رامبەر فه‌رانسه‌دا به‌رگری له‌ خۆی بکات، به‌لام دوو ها‌وپه‌یمانی ئازا و نه‌به‌زی هه‌بوو: یه‌که‌میان پانتایی خاکه‌که‌ی بوو و ئه‌ویتریان سه‌رمای زستانه‌کانی. فه‌رمانده‌کانی روسیا له‌ به‌رامبەر فه‌رانسه‌دا نه‌وه‌ستان و پاشه‌کشه‌یان کرد و هه‌موو ئەو شتانه‌ی سه‌ر رینگای خۆیان سوتاند و روسیایان وه‌ک ولاتیکی سوتاو لێ کرد. ناپلیۆن خۆی گه‌یانه‌ مۆسکۆ، به‌لام له‌ زستاندا ناچار بوو به‌جیبی به‌هێلتیت. سه‌رما و برسێیه‌تی توانای هێزی جه‌نگی شه‌رکه‌ره‌کانی به‌را‌ده‌یه‌کی زۆر دا‌به‌زاند. له‌ گه‌رانه‌وه‌یدا بۆ فه‌رانسه، ناپلیۆن توانی دوو ساڵ خۆی راگرێ، به‌لام ناچاران کرد و از له‌ حوکم به‌هێنتیت، که‌چی دوا‌ی سالیکی سەر‌له‌نوئ ده‌سه‌لاتی گرت‌ه‌وه‌ ده‌ست، به‌لام له‌ شه‌ری (واته‌رلو) دا له‌ لایه‌ن فه‌رمانده‌یه‌کی ئینگلیزه‌وه به‌ناوی (ولینگتۆن) شکا و بۆ دوورگه‌یه‌کی دور، دورخرايه‌وه و هه‌رله‌وێش مرد. ناپلیۆن شکا و شۆرشی فه‌رانسه به‌هه‌تیوی مایه‌وه، به‌لام بیروبو‌چوونه‌کانی شۆرش به‌هۆی سه‌ربازه‌ فه‌رانسه‌وییه‌کانه‌وه له‌ هه‌موو ئەوروپادا بلا‌وبوو‌وه. پزیمه

گالیلیۆ جوبیتەر و مانگه‌کانی ده‌دۆزیته‌وه: نه که نیسه و نه هیچ که سیکی تر نهیتوانی بهر به توئیتنه‌وه زانستییه‌کان بگری. گالیلیۆ ده‌ریاره‌ی هیژی کیشتی زه‌ی (جازیه‌ی زه‌ی) به‌گوتیه‌ی جولیه‌ی که لویپه‌ل له شونینی سه‌ره‌وژتیردا کۆلییه‌وه. هه‌روه‌ها ته‌نیا که سیکی بوو که که‌لکی له دوربین بۆ توئیتنه‌وه‌ی نه‌ستیره‌ناسیی وەرگرت.

ئیزاک نیوتۆن تیۆری جازیه‌ی گشتی ریک ده‌خات: له ئاکامی ئەو دۆزینیه‌وه زانستییه‌کانه‌دا، سه‌ره‌رای شتی تر، دۆزینیه‌وه‌ی چوار مانگ له مانگه‌کان بوو. ئیزاک نیوتۆن (۱۶۴۲-۱۷۲۷) به‌پشت به‌ستن به‌هه‌وله‌کانی گالیلیۆ و زانایانی تر، یاسا بنه‌ره‌تییه‌کانی جولیه‌ی که لویپه‌ل و جازیه‌ی گشتیی ریکخست.

بۆ چی کاتیکی که باس له جولانه‌وه‌ی زانستی ده‌که‌ین، له شۆرش ده‌دوتین؟ چونکه مه‌به‌ست له په‌یدا‌بوونی شیوه‌ی بیکردنه‌وه‌یه‌کی نوێیه که شتیکی پیک دین، که پیتی ده‌لێن ره‌وشی زانستی و گرنگی شتواری زانستی له جیگه‌ی بیکردنه‌وه‌کان و رونکردنه‌وه‌کان و بۆچوونی فه‌یله‌سوفه‌کانی کۆن داده‌نی. زانایانی ئەمرو قبوولیان که تیۆرییه‌کانی زانستی په‌یوه‌ندی‌دار به‌سروشته‌وه‌ ده‌بی له ئەزمونه‌وه سه‌رچاوه‌ وەر‌بگری و دوایی له ره‌وتی تاقیکراوه‌کاندا کۆنترۆل بکرتن، چونکه ئەم ئەزمونه‌ی بیریکی بیتخه‌وش نییه، که ته‌نیا پێوانه‌ی ناسینی راستیه‌کان بیت. له سه‌ده‌ی شانزده‌یه‌مه‌وه شۆرش زانستی درتیه‌ی به‌گه‌شه‌کردنی خۆیدا و له چه‌ند سالی دواییدا ده‌ره‌تانی لیکۆلینه‌وه‌ی له‌سه‌ر پیکه‌اته‌ی (ئه‌تۆم) و ریکخستنی تیۆری ریتیه‌ی (نسبه‌ت) و تیۆری (کوانتا) و ناسینی یاسامه‌ندییه‌کانی (تیرمۆدینامیک)ی بۆ ئیجه ده‌سته‌به‌ر کرد، که پایه‌داریتیه‌ی بیری چۆنیه‌تی په‌یدا‌بوونی جیهانه.

دۆزینیه‌وه‌ی ئامی‌ری هه‌لم له لایه‌ن جهمیز واته‌وه: شۆرش پێشه‌سازیش به‌راوه‌ی شۆرش زانستی گرنگ بوو. به‌گشتیی ده‌ستپیککی ئەم شۆرشه ده‌گه‌رینه‌وه‌ بۆ سالی ۱۷۶۵ و هاوکات له‌گه‌ڵ دۆزینیه‌وه‌ی ئامی‌ری

به‌هیزه سه‌لته‌نه‌تییه‌کان هه‌ولی گه‌رانه‌وه‌ی سه‌ره‌له‌نوێی سیستمی پێشوویان ده‌دا، که چی به‌هه‌ر سه‌ره‌که‌وتنیکیان ده‌ جار ده‌شکان. ژماره شۆرشیککی زۆر که له سه‌ده‌ی نۆزده‌یه‌مه‌دا به‌ئه‌نجام گه‌بشتیوون، به‌ده‌سته‌پیکردنی سه‌ده‌ی بیسته‌م، هه‌موو ولاتانی ئه‌وروپای رۆژئاوایان کرده‌ خاوه‌نی رۆشیمیککی تا راده‌یه‌ک په‌رله‌مانیی. ده‌وله‌ته‌ نازادییخوازه‌کان له‌و کاته‌دا له‌گه‌ڵ جولانه‌وه‌یه‌کی نوێتر ده‌سته‌به‌یه‌خه‌ بوون، که هه‌لقولا و له‌ به‌ره‌ی راست نه‌بوون، به‌لکو له‌ چه‌په‌وه‌ و به‌سود وەرگرتن له تیۆرییه‌ نوێیه‌کانی رۆشنییرانی وه‌ک کارل مارکس سه‌رچاوه‌یان وەر‌ده‌گرت. مارکس لایه‌نگری به‌لاوه‌نانی دیموکراسی بۆرژوازی و رۆشیمی سه‌لته‌نه‌تی بوو.

شۆرشه‌ نا سیاسیییه‌کان: شۆرش سیاسی، هه‌روه‌ک بێنیمان هه‌زاران ساله به‌شیککی جیهانه‌بووه‌ن له‌ داها‌تووی کۆمه‌لگای مرۆقاییه‌تی و به‌راوه‌ی پێوست گۆرانی قولیان پیک هیناوه. ئه‌وروپای رۆژئاوا له‌و سه‌رده‌مه‌دا دوو شۆرش پێچاوی خۆی بینی که به‌لایه‌نی که‌مه‌وه شونیان له‌سه‌ر گۆرانی بنه‌ره‌تییه‌ی سیاسی

دانا. به‌کیتکیان شۆرش زانستی و ئه‌وی تریان پێشه‌سازیی بوو. هه‌ردوو شۆرش په‌یوه‌ندی نزیکیان به‌سه‌ره‌له‌دانی چینی نیوچی کۆمه‌له‌وه هه‌بوو که خاوه‌ن بیک و کرده‌وه‌ی سه‌ره‌خۆ بوون. جگه له‌وه، هه‌ر دوو شۆرش به‌یه‌که‌وه له په‌یوه‌ندی نزیکیا بوون و شۆرش پێشه‌سازیی نه‌یده‌توانی به‌ی پشنگیری جولانه‌وه‌ی زانستی سه‌ره‌له‌دات.

شۆرش کۆپه‌رنیک خۆر له ناوه‌ندی سیستمی خۆردا داده‌نی: تۆوی شۆرش زانستی له سه‌رده‌می رینسانسدا چانرا‌بوو، به‌لام کاتیکی چۆی کرد، که له سالی ۱۵۴۳دا، ئەستیره‌ناسی پۆلنیایی (نیکۆلا کۆپه‌رنیک) (۱۴۷۳-۱۵۴۳) به‌پێچه‌وانه‌ی رای ئەستیره‌ناسه‌کانی یۆنانه‌وه رایگه‌یاند که زه‌ی و ئەستیره‌کانی تر به‌ده‌وری خۆردا ده‌سورینه‌وه. وینه‌ی ئاراسته‌کراوی کۆپه‌رنیک سه‌بارت به‌جیهان، جیهانناسی کۆن و سونه‌تی هه‌لگه‌رانه‌وه و گه‌لیک بیرورای جیاوازی له زه‌مینه‌ی راستیه‌کانی جیهان و کۆمه‌لگای مرۆقاییه‌تیدا دوو چاری گومان کرد و تیبنیه‌کانی په‌له‌کی به‌رزتریان سه‌بارت به‌و لیکۆلینه‌وه‌یه ئاراسته‌ کرد. که نیسه‌ی کاتۆلیک که له ئاکامی به‌رنیی ئەم بیره‌وه ترسی لێ نیشتیوو، گالیلیۆ (۱۵۶۴-۱۶۴۲) ناچار کرد که بۆچوونه‌کانی کۆپه‌رنیک رده‌ بکاته‌وه و جاریکی تر بگه‌رینه‌وه سه‌ر تیۆرییه‌کانی پێشوو که به‌گوتیه‌ی ئەوان زه‌ی ناوه‌ندی گه‌ردونه.